

TÜRKMEN ÇOCUK OYUNLARINDA KULLANILAN OYUN ARAÇ GEREÇLERİ ÜZERİNE

Prof. Dr. Nergis Biray
Pamukkale Üniversitesi
E-mail: nergisb@gmail.com

Uzm. Ulviye TOPÇU Öztürk
Pamukkale Üniversitesi
E-mail: ulviye-topcu20@hotmail.com

Özet

Oyunlar hayatımızın hemen her döneminde var olan, her yaşta insanın uygulamasını sürdürdüğü, nesilden nesle aktarılan eğitsel ve kültürel faaliyetlerdir. Oyun, eğlenceli vakit geçirme eylemi olması yanında çocuğun eğitimi ve manevi gelişimine de katkıda bulunur. Çocuklar bu faaliyetlerle deneyim kazanır, hayatı prova eder, iletişimlerini geliştirir ve becerilerini pekiştirirler. Bu kazanımlar, çocukların sorunlarla başa çıkabilme, problem çözebilme yeteneklerine katkı sağlamakla beraber sosyal ve bilişsel gelişimlerini de artırmalarına yardımcı olur. Çocuk, çevresindeki bütün nesnelere ve araç gereci oyuncak olarak kullanabilir. Oyuncaklar sosyal kültürü yansıtan ve çocuğun çevreyi somut bir şekilde tanımasında oldukça etkin olan önemli nesnelere sahiptir. Ve kültür aktarımı sürecinde kullanılan oyuncaklar, aynı zamanda halk arasında yaşayan kültürel ve milli unsurlardır. Çocuk oyunlarında karşımıza çıkan top, aşık, ok, çelik çomak gibi oyuncak adları Türk geleneklerinde yerini alan ve tarihten bu yana varlığını sürdüren terimlerdir. Bu kültür ve gelenek unsurlarını Dede Korkut hikayeleri, Divânü Lugâti't-Türk, Uygur metinleri, seyahatnameler gibi birçok eserde tespit etmek mümkündür. Yüzyıllardır nesilden nesile taşınan bu oyun ve oyuncak isimleri, oyunlarda kullanılan araç gereç adları hem tarihi hem günümüz Türk lehçelerinde bazen birebir aynı bazen de benzer özellikleriyle bir ortaklık teşkil etmektedir. Türk milleti gerek göç gerekse siyasi sebeplerle ayrı topraklarda yaşamını sürdürse de bildirimizde de görüleceği gibi bu unsurlar hayatini devam ettirmekte ve Türk kültürünün aynı kaynaktan beslendiğine işaret etmektedir. Bildiride bu terimler üzerinde durularak araç gereç adlarının kökenleri Türk lehçelerinde art ve eş zamanlı olarak değerlendirilmekte, ortaklık, benzerlik ve farklılıklar belirlenmeye çalışılmaktadır. Sonuçta bahsedilen terimlerin kullanıldığı oyun ve oyuncakların günümüz çocukları arasında yeniden canlandırılması ve yaygınlaştırılmasının önemine değinilmektedir. Bildiride, Türk dünyası çocukları ve gençlerinin modern çağa uyarlanan Türk çocuk oyunları etrafında birleştirilmesi, terimlerle sağlanan birlik ve ortaklık yanında karşılıklı oyunlar ve müsabakalarla bir araya getirilmesi konusunda birtakım öneriler de sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türkmen çocuk oyunları, araç gereçler, oyuncaklar, terim bilimi, ortak terim.*

ON THE TOOLS USED IN TURKMEN CHILDREN'S GAMES

Abstract

Games are educational and cultural activities that have existed in our lives in every period of our living space, are carried out by people of all ages, and are passed on from generation to generation. In addition to having fun, the game also contributes to the child's education and spiritual development. With these activities, children gain experience, rehearse life, improve their communication and reinforce their skills. These gains contribute to children's ability to cope with problems and solve them, as well as increase their social and cognitive development. Children can use all the objects and tools around them as toys. Toys are important objects that reflect social culture and are very effective for the child to get to know the environment in a concrete way. The toys used in the process of cultural transfer are also cultural and national elements that live among the people. Toy names such as ball, ashik (ankle bone of goat), arrow, and tipcat, which we encounter in children's games, are the terms that have taken their place in Turkish traditions and have existed throughout history. It is possible to identify these elements of culture and tradition in many works such as Book of Dede Korkut, Divânü Lugâti 't-Turk, Uyghur texts, and travel

books. These game and toy names, which have been carried from generation to generation for centuries, and the tool names used in the games constitute a commonality with the same or similar features in both historical and today's Turkish dialects. Although the Turkish nation lives on separate lands because of both migration and political reasons, as can be seen in our paper, these elements indicate that Turkish culture is fed by a common source. In the paper, the origins of the tool names are evaluated diachronically and simultaneously in Turkish dialects by focusing on these terms, and similarities and differences are tried to be determined. In this regard, the importance of reviving and disseminating games and toys in which terms are used among today's children is also mentioned. The paper also offers suggestions for uniting the children and young people of the Turkish world around Turkish children's games adapted to the modern age and bringing them together via unity and partnership provided by the terms, and mutual plays and competitions.

Keywords: *Turkmen children's games, tools, toys, terminology, common term.*

1. Giriş

Yaşam alanımızın her daim içinde yer alan oyunlar tarihten bugüne süregelen ve nesilden nesle aktararak hayatın parçası haline gelmiş yaş farkı gözetmeksizin herkesin içinde yer aldığı eylemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Boratav, oyunu küçük ve büyüklerin günlük geçim zaruret ve çabalarından uzaklaşarak eğlenme ve dinlenme amacıyla yapılan faaliyetler olarak tanımlamaktadır (Boratav1984: 232-233). Tarihten bu yana süregeldiğini belirttiğimiz oyunlar Huizinga'ya göre kültürden önce başlamış ilk olarak hayvanlar arasında görülmüştür. Hayvanlar oyun oynamak için insanın gelmesini beklememiş, kendi içgüdüleriyle oyunlar türetmişlerdir. Oyun sadece fizikten ve aktiviteden ibaret değildir; biyolojik ve fiziksel faaliyetlerden (tepkilerden) daha da öte bir eylemdir. Bir başka etki ettiği nokta ise maddi olmayan unsurları açık eder ve manevi paylaşımı sürdürür (Huizinga 2006:16-17). Oyun İnsanlık tarihiyle de aynı paralelde ilerlemiş, dini ritüellerin de bir parçası olarak yerini almıştır. Oyunlar kutsal kökenlere dayandırılmış, ritüellerin, inançların incelenmesi bakımından da en iyi kaynaklardandır (Pehlivan 2005: 1). Ayrıca şiir, müzik, dans tamamen oyundur. Savaş kuralları, soylu davranışları hep oyunlardan doğmuştur (Pehlivan 2005: 31)

Çocuklar, hayat hakkında deneyim kazanmak, hayatı prova etmek, iletişimlerini geliştirmek ve bu becerilerini pekiştirmek adına gelişimsel bir fırsat olan hem bedensel hem manevi olgunlaşma süreçlerine rehberlik eden “oyun” eylemini kullanırlar (Adak Özdemir & Ramazan 2012: 2). Oyun aynı zamanda çocuğun bir olay karşısında algılama, karar verme gibi yetilerinin kazanılmasının yanında problem çözme becerisi konusunda gelişimlerinin sağlanmasına da katkıda bulunur (Koyuncu, Bulut, 2022: 502). Özhan, çocuk oyunlarını “araçlı ya da araçsız, kurallı ya da kuralsız, zihin ve fizik gücüyle gerçekleştirdikleri başı ve sonu ciddi olan eylem” şeklinde tanımlamıştır (Özhan,2005: 228). Çocuğun hayatının başlangıcından

itibaren iletişim biçimi olan oyun, çocuğu içinde bulunduğu kültürle etkilemekte ve aynı zamanda çocuğun sosyal gelişimi yanında bilişsel gelişimine de katkı sağlamaktadır (İnan Kaya, 2018: 70). Çevresi ile bir etkileşim içinde olan çocuk, çevresinde gördüğü bütün nesnelere oyuncak olarak kullanabilir. Taş, toprak, tava, tencere, giyim eşyaları gibi malzemeler çocuğun dünyasında bir oyuncak unsuru haline gelir (Ergün,1980:3). “Oyun ve oyuncağa bakmak; aynı zamanda çocuğa, çocukluğa ve çocuk kültürüne bakmak anlamına gelir” (Kasapoğlu Akyol, Kutlu 2020: 103).

Eski Türk ve İslam dünyası çocuk oyunları minyatürlerden saptandığı gibi Eski Türk edebiyatı eserlerinden de tespit edilebilir. Dede Korkut hikayelerinden; güreş, aşık oyunu, ok yarışı, hayvan yarışı vb. oyunlar 16.yy’daki toplumsal yapıyı anlatan Gelibolulu Mustafa Ali’nin Mevâ’idü’n-Nefâ’is fi Kavâidil-Mecâlis eserinden ise satranç, cirit, tavlâ vb. oyunlar hakkında bilgileri öğrenmekteyiz (And 2003:43).

Türk kültürü çeşitli coğrafyalarda hüküm sürmüş, köklü bir birikime sahiptir. Bu zenginliğin bir parçası olan çocuk oyunları toplumun kültür aktarımı bakımından da büyük bir öneme sahiptir. Ve geçmişten bu yana taşınmış milli değerlerin izlerini içinde barındırır. Aslında küçük farklılıkları olsa da farklı topraklarda yaşamış ve yaşayan Türk çocuklarının oyunlarının birbirlerine yakınlığı ve ortaklıkları göze çarpmaktadır (Serbest 2019:103). Yazıcı Ersoy, makalesinde Anadolu ve Başkurt çocuk oyunlarını karşılaştırmış, gerek İdil nehri kıyısı gerek Ural dağları eteği, gerek Anadolu’da oynanan oyunların benzer içerikte olduğunu tespit etmiş ve ortak Türk kültürü kökeninden doğduğunu belirtmiştir (Yazıcı Ersoy, 2010: 77) Örneğin Aksoy’un (2014) makalesinde yer alan Sarı Keçili Yörük çocuk oyunlarından *çelik oyunu, pelit / yüsük oyunu, dokuz taş oyunu, üç taş oyunu, tura oyunu (2), körebe oyunu, kayış kızdı oyunu vb.* (Aksoy 2014: 268-272) örnekler Türkmen çocuk oyunlarının oynanma şekli ve oyun malzemeleri bakımından oldukça benzer içeriktedir.

Oyunlar, hayattaki gerçek nesnelere bir sembolü olan oyuncak denilen objelerle beraber sürdürülür ve gerçekleştirilir. Pehlivan’a göre oyuncak, *gelişim basamakları boyunca çocuğun hareketlerine düzen getiren zihinsel, bedensel ve psiko-sosyal gelişimlerinde yardımcı olan, hayal gücünü geliştiren tüm oyun malzemesi(leri)*’dir (Pehlivan 2005: 47) Özdemir’e göre, çocuğun oyun davranışına yön veren etmenler yaşı, çevresi, ebeveynleridir. Çocuklar oyun oynarken gerçek nesnelere keşfetmek isterler ve bu ihtiyaçları yerine çevrelerindeki oyuncak haline getirdikleri nesnelere kullanırlar oyuncakları, bu malzemenin gerçek nesneye benzerliği çok önemli değildir, onun hayal dünyasını ne kadar harekete geçirdiği ve

zenginleştirdiği önemlidir (Özdemir Ramazan 2012: 2). Oyun oynayan çocuk zihninde bir nesneyi canlandırır ve canlandığı nesnenin oyuncak olarak seçtiği materyale benzeyip benzemediğine bakmaksızın onu oyun dünyasına dâhil eder (Özdemir 2006: 130). Oyuncaklar çocukların hayatında önemli rol oynarlar; bilişsel gelişimlerine katkı sağlarken aynı zamanda onların sosyal iletişimlerini de güçlendirir (Blakemore & Centers 2005: 619).

Oyuncaklar, *çağlarının minyatür boyutlardaki aynası durumundadır*. Tarihte kil, kuru meyve, ağaç, porselen, metal levha, kumaş gibi malzemelere şekiller verilerek çeşitli oyuncaklar üretilmiş, toplumsal çevreyi yansıtan öğeler olarak tarihte yerlerini almışlardır (Niemann 1991: 56-58). Anadolu topraklarında bulunan hayvan minyatürleri, ahşap arabalar, bebekler antikçağlardan bu yana medeniyetlerin kültürel etkisiyle oluşmuş objelerdir. Türkler Anadolu topraklarındaki bu medeniyetlerle kendi kültürlerini harmanlamış, kendilerine has kültürlerini oluşturarak, kendi sosyal-sanatsal ürünlerini vermişlerdir (Begiş 2017: 17-18). Oyuncaklar oyunlar gibi çağın tanığı niteliğine sahiptir ve ilim insanları tarafından *toplum tarihinin aydınlatılmasında bir araç olarak kabul edilmiştir* (Özdemir 2006: 131).

Eski dönemlerdeki uygarlıklarla ilgili kazılarda oyuncak kalıntılara da rastlandığı, bulunan oyuncaklarla o toplumun kültürel yapısının, çocuklarının hayal gücünün, becerilerinin tespit edilebildiği görülmektedir. Bulunan oyuncakların tarihi milattan 1100 yıl kadar öncesine gitmektedir (Özdemir 1997: 130). Oyuncaklar çocukların tek başlarına oynayabildikleri bir nesne olabildiği gibi paylaşarak belli kurallar çerçevesinde oynayabildiği bir araç da olabilmektedir. Oyuncağı bir araç gibi görmek gerekir. Oyuncak veya oyun araç gereçleri oyunu oynayanlar tarafından seçilmekte ve genellikle de paylaşılarak ve yine oyuncuların koyduğu kurallar içerisinde oynanabilmektedir. Burada aslolan şey, çocuğun oyun dünyasındaki gerçek olsun, hayal olsun işlevsel olarak yer alan her unsurun oyun aracı olmasıdır (Özdemir 1997: 131).

Özdemir, oyuncakların oyunun oynandığı kültürel, tarihi ve fiziki ortama göre icrasının etkilendiğini ve oyunun yaratıldığı ve oynandığı bağlamla ilgili olduğunu da ifade eder (1997: 132). Kısacası oyuncaklar içinde buldukları dönemlerin aynası konumundadırlar. Sadece kültürel yapıyı değil toplumsal, tarihi ve bir o kadar da ekonomik yapıyı yansıtırılar (Onur 1992: 13).

Bir kısmı el ile yapılan daha geleneksel bir yapıya sahipken bir kısmı da fabrika üretimi olan oyun araçlarının büyük bir bölümü sadece oyun aracı olarak kullanılırlar. Mesela top, ok yay, topaç, kamçı, vs. gibi. Sürekliliği devam eden oyun araçları yanında moda olarak (taso,

resimli kartlar, vs.) hızlı değişen teknolojiye ayak uyduran araçlar da vardır. Bazı oyun araçları da çocukların kullanımıyla şekillenen ve gerçek işlevi dışında kullanılan, dönemlere göre farklılıklar da gösteren nesnelere oluşur. Bazı oyuna araçları da “ip”te olduğu gibi birçok oyunun aracı olarak kullanılırlar: dayak, çemçe (kepçe), çubuk, kaşık, aşık kemiği, yağlık (mendil, baş örtüsü), kum, taş, vs. gibi.

Türk Dünyasında her ne kadar coğrafî uzaklıklar ve lehçe ayrımları olsa da gerek günümüz gerek tarihi Türk Lehçelerinde oyun içerikleri ve oyuncaklarda kültürel ortaklık tespit etmek mümkündür. Bazı lehçelerde “kumalak” adı verilen “dokuztaş” Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler ve Anadolu’da yaşayan Türkler tarafından bilinmekte ve çeşitli şekillerde hala sürdürülmektedir. Dede Korkut hikayelerinde Boęaç Han’ın beş yaşındayken oynadığı aşık oyunu günümüze kadar taşınmakta, Anadolu’da varlığını sürdürmekte ve oynanmaktadır (And 1979) “Top” sözcüğü Dîvanu Lugati’t-Türk’te *topık, tepük, top*; Uygur Türklerinde ise *tepküç* terimleriyle karşılanmıştır. Dîvanu Lugati’t-Türk’te çelik çomak oyununun karşılığı yoktur fakat oyun tarif edilir, aşık oyunu ise örnek cümlelerde geçmektedir. Uygur Türklerinde ise çelik çomak oyunu *velley, çukçuk, baliçuk* oyunu olarak yer almakta, aşık oyununun ise yaygın olarak oynandığı bilinmektedir (Serbest, 2019: 105-108).

Biz yukarıda belirttiğimiz hususları da göz önünde bulundurarak Türkmen Türklerinin çocuk oyunlarında kullanılan *tal/dal, ok, sünk, pökgi, aşık, kiriş, taş, demir, gumalak, yüzük, keçe, boncuk, don, yüp (ip)* gibi başlıca oyun araç gereç ve oyuncaklarının adlarını tarihi ve günümüz Türk lehçelerinin söz varlığında takip edip bu alanda Türk dünyasındaki benzer ve farklı yönleri tespit edip yorumlamaya çalıştık.

Öncelikle tespit edilen Türkmen Türklerinin çocuk oyunlarındaki oyun araç gereçleri sınıflandırarak anlamlarıyla birlikte verilecek, daha sonra tablolar üzerinde karşılaştırmalı şekilde tarihi ve günümüz Türk lehçelerindeki söz varlığı gösterilecektir. Sonuç bölümünde tespitlerimiz, değerlendirmelerimiz ve önerilerimiz yer alacaktır.

2. Türkmen Türklerinin Çocuk Oyunlarında Kullanılan Oyun Araç ve Gereçleriyle İlgili Söz Varlığı⁴

Bu bölümde Türkmen çocuk oyunlarında geçen oyuncak, araç ve gereç adlarının sadece Türkçe kökenli olanları liste halinde ve yalnızca oyunlarda geçen anlamlarıyla verilecek,

⁴ Bu söz varlığı “Ata Cıkıyev, *Geliş Dostlar Oynalıñ*, Aşgabat, 1997” adlı eserindeki çocuk oyunlarının taranması vasıtasıyla elde edilmiştir. Burada kelimelerin sadece oyunlarda kullanılan anlamları verilmektedir. Bütün tarihi ve günümüz Türk lehçelerinde de kelimelerin bu anlamlarına bakılmıştır.

mümkün olduğunda kökenleri gösterilmeye çalışılacaktır. Tabloda tarihi ve günümüz Türk lehçeleri sözlüklerinden alınan şekiller de burada geçen anlamlarda kullanıldı iseler tabloya alınmışlardır. Bu kelimelerin başka anlamlarda kullanılanları tarihi ve günümüz Türk lehçelerinde kullanılan oyun araç gereç adlarındaki benzerlik oranını değerlendirmemizi engelleyeceği veya sonuçların kesinliğini bozacağı için tabloya dahil edilmemiştir⁵.

Türkmen çocuk oyunlarında geçen oyuncak ve araç gereç adlarının açıklamaları ve etimolojik açıdan yapılan değerlendirmeleri, kökenleri hakkında kısaca bilgiler aşağıda özelliklerine göre sınıflandırılmış⁶ bir sözlük şeklinde sıralanmaktadır. Bu kelimelerin sonlarında parantez içinde hangi oyunda kullanıldıkları da yer almaktadır. Tarihi ve günümüz Türk lehçelerinde aynı anlamda olanlar alındığı için ve yazının hacmini artıracığı için onların ayrıca sözlüğü verilmeyecektir. Taranan eserlerdeki kelime görünümleri, anlamları da aynı olmak kaydıyla tabloda gösterilecektir.

a. Asıl oyun araç gereçleri:

çilik: 3. Top. (Bu kelime yerine ‘hekgal’ veya ‘şayba’ terimleri de kullanılmaktadır) (çilik, hekgal oyunu).

eşek: 1. Bir tür topa benzer nesne (eşek oyunu). Buradaki anlamıyla olmasa da E.T. ve O.T.’de kelimenin kökeninin ‘eşgek –eşyek-eşek (DLT) <eş+(g)ek’ şeklinde gösterildiğini belirtelim. Kelimedeki ses değişiklikleri ‘E>(a, i, ä)Ş(>s) [Ş>t, d][G]E(>a, ä)K(>g)’ şeklinde gösterilmektedir (Gülensoy 2007).

eşegali: Kelimenin diğer kullanılan şekli ‘alı’dır. Bir tür top. 1. Yuvarlanan kumaştan yapılan top. 3. Hayvanların yününden, tüyünden yapılan top. bk. ‘pökgi’ (Eşegali, Eşek sürdi).

ok: Yay ile atılan ucunda sivri demir bulunan ince tahta çubuk (altın gabak, ok yay oyunları).

Gülensoy kelimeyi ‘O(>u)K (>x)’ ses değişimleriyle göstererek ‘=E.T.’de ok (EUTS, DLT: ok+ç; oklug kirpi ;okluk; okta-, oktaş -) açıklamalarıyla verir (2007).

pökgi: 1. Çocukların oynayacağı şekilde hazırlanan ya da spor salonlarında oynamaları için içine hava üflenen ve vurulduğunda veya tepildiğinde zıplayan, daire şeklinde yapılan bir oyuncak. Bu oyuncak ayrıca sığır, deve vs. hayvanların yünü ve tüyünden de yapılabilir. Top, futbol topu. 2. Eğer bu top kumaşlardan yapılırsa adına ‘alı’; ‘alı’, eğer eşekçi oyununda kullanılırsa adına ‘eşegali’ denir. **bk.** top (eşegali, eşek sürdi, geyim basırdı, çülsüz dük dük, eşek oynı, eşekmüdi, yedi gacar, yedi top, yedi gaçar, topar gaçdı, pökgi bilen urmak, ördek we awçı). Kelimenin kökeni ‘bük- ‘sertçe çevirmek, kıvırmak’ şeklinde düşünülebilir. Bu köken O.T.’de bök-, bög-, bük-, buk- (DLT ‘durdurmak, toplanmak, bükülmek, yere kapanmak, doymak, kenmek’ anlamlarıyla Gülensoy’da verilmektedir. Köken olarak da <* bü-k- (krş. bü-z-, bu-r-) olarak açıklanmaktadır (2007). Kelimenin açıklaması bök- ~ bük- > pök-gi olarak değerlendirilebilir.

top: Yumuşak malzemeden yapılan, içine hava verilen oyuncak. **bk.** pökgi, eşegali (eşek müdi, telpek zındı, çilik ~ hekgal, top oynı, yedi gacar oynı, keçe keçe ~ yüzük ~ çeke çeke).

⁵⁵ Türkmen çocuk oyunlarından tespit edilen bütün kelimeler, tabloda göreceğiniz Türk lehçelerinin sözlüklerinden taranmış, daha sonra DLT, Clauson, Eren ve Gülensoy’un etimolojik sözlüklerinden bakılarak etimolojileri de çıkarılmaya çalışılmıştır.

⁶ Oyun araç ve gereçleri Nebi Özdemir (1997). *Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Çocuk Oyunlarının Halkbilimi Açısından İncelenmesi-I*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Türk Halk Bilimi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara” künyeli tezdeki sınıflandırma esas alınarak yapılmıştır.

Kelime Eren'de yer almamaktadır. Gülensoy Kelimenin 'E.T.'de top (EUTS;247) topolu, 'toplu'; O.T.'de top – topık (DLT) geçtiğini gösterir. Ses değişikliklerini de To(>u) P (>F, β) olarak formüleştirir (2007).

yay: Yay. Keman, peykam (ok yay oyunları, altın gabak).

Kelime, Etimolojik Sözlükte 'yay: 1.ok atmaya yarayan, iki uç arasında kiriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk anlamıyla verilmiş, E.T. ve O.T.'deki şekilleri yâ [yay'daki /Y/ fonemi ikincil olup , /ā/ ünlüsünün etkisi ile türemiştir' açıklamasıyla verilmiştir. Kelimedeki ses değişimleri 'Y(>c, j, s)Ā(>a, ā, ä, u)+Y(>V)+A/Ā' olarak gösterilmiştir (2007).

b. İkincil oyun araç gereçleri:

Çocuklar çevrelerindeki nesnelere gerçek işlevi dışında oyun araç gereci olarak da kullanabilmektedir. Bu türdeki oyun araç gereçleri dönemlere ve coğrafi konumlara göre olduğu kadar ekonomik duruma göre de farklılıklar gösterebilmektedir. Aslında toplumsal, tarihi, kültürel ve ekonomik durumu asıl ortaya koyanlar da bu tür oyun araç gereçleridir.

aa. Ev ve günlük hayatla ilgili nesnelere oluşan oyun araç ve gereçleri

çakğı: Yüzü açılmış, parlak, küçük cep bıçağı (Keçe keçe ~ Yüzük ~ Çeke çeke). Sözcük çak- 'yapmak, parçalamak, kesmek, çakmak' (EUTS,58) kökünden geldiğini göstermekte, Moğ.'da 'çaku' şeklini de vermektedir (Gülensoy 2007).

çanak (*ça:nak*)⁷: Kap kacak (Yağlığa towusmak). Kelime 'O.T.'de çanak (DLT) <*çānağ şeklinde verilmekte, kökeni de [<çān 'çukur, oyuk, bardak' (Alt. Gr. 307; EUTS 59+(a)k 'küçültme eki'] şeklinde gösterilmektedir (Gülensoy 2007).

çemçe: Kepçe, kaşık (Kaşık çemçe tansı). Gülensoy sözcüğün kökenini ses değişikliklerine de değinerek Türkçe olarak gösterir ve O.T.'de çömçe (DLT) <*çöm-'dalmak, çimmek'+-(ü) ç+e ya da <*çom 'ağaç gövdesindeki yumru +ça. Ç (>ş,s) Ö(>Ü) M+Ü (>İ)Ç(>ş,s) şeklinde verir (2007).

durluk: Kara evin dışını/derisini (Şaşıracak) saran, dışına sarılan keçe örtü (Yağlığa towusmak).

kap (*ga:p*): Çanak (Yağlığa towusmak). Kelimenin ilk geçtiği yer O.T.'de ka ~ kap 'kap, tulum, çuval, dağarcık' (DLT) <*kā(p) olarak verilmektedir (Gülensoy 2007).

keçe: Keçe (Keçe keçe ~ Yüzük ~ Çeke çeke, küşt, denğene). Kelime Gülensoy'da şu şekilde verilmektedir: "O.T. keçe 'Karpuz veya hıyara benzer şeylerin taşıdığı sele sepet (DLT) < keçe (=küvüz, kidiz, kiwiz 'yaygı ve yünden yapılmış / dokunmuş döşek (DLT)] (2007).

kiriş: Tel. Yayın kirişi (Ok yay oyunları, Altın gabak). Gülensoy kelimeyi ET. kiriş 'okkirişi' (EUTS,110) OT Kiriş (DLT) < ET. Ker- 'germek'+ -(i) [> kir- (i)ş] açıklamalarıyla ker-filinden getirir (2007).

üzük: Türkmen kara evlerinde (çadır) uvık (ug/ok)'ın üstüne örtülen keçe (Yağlığa towusmak). Kelimenin kökenini üz-ük olarak açıklamak mümkün. Gülensoy'un 'üzüklük' için verdiği 'kopukluk, yırtıklık' (2007) anlamına bakılarak buradaki anlamın da 'büyük keçeden kesilmiş küçük keçe parçası' olarak değerlendirilmesi mümkündür.

yorgan: Yatarken üste örtülen pamuk, yün, vs. konularak dikilmiş örtü (Geyim basardı, Çülsüz düğ düğ, Don tutdı). Gülensoy kelimeyi 'E.T. ve O.T.'de yoğurğan (EUTS, 301, DLT) <*yap- 'kapa-, ört- <+(u)r-gan [<yap-organ>* yop-organ> *yor-gan>*yourgan> yor-gan]' açıklamalarıyla vererek ses değişimlerini de (Y (>c, ç, s) O (>u, ū, u, o)RG(/K)AN) gösterir (2007).

yüp: İp, tanap, organ. Yün, keçi kılı, vs.den yapılan yük, hayvan bağlamak için kullanılan bağ, tanap (Altın gabak, Güyç sinanışmak). Kelimenin kökeni 'E.T. (Uyg)'de yıp (yip?) (İKPÖ, EUTS 297)' şeklinde ~ O.T.'de 'yıp (DLT) [<* d'ip] OT. (DLT): YIP+LA- KB yip < yıp' olarak T.T.'de de 'ip' şeklinde verilmektedir (2007).

⁷ Parantez içinde bugünkü Türkmen Türkçesi sözlüklerinden bakılarak ses uzunlukları da gösterilmiştir.

yüpek: İpek. (Göreş, Yağlıga tovusmak). Gülensoy kelimeyi <?yıp [<* d'ip] +{+Ak} 'ince ip' kökeninden getirmekte, kelimenin DLT'de 'yüpek, ipek' biçimlerinin olmadığını belirttiğinden sonra y'li ve y'siz şekillerini de listelemektedir (2007).

ab. *Giyimle ilgili nesnelere oluşan oyun araç ve gereçleri*

çäkmen: Deve yününden dokunup dikilen, astarı (içliğı) olmayan dış giyim (Göreş). Kökeni 'çek-men' şeklinde verilmiştir (Gülensoy 2007).

don (do:n): Giyim, çekmen. Türkmenlerin uzun ve geniş dışarı kıyafeti. Milli giyim (Gizlenpeçek, Görüp gaçdı/Gördü gaçdı, Guyruk dutdı ~ Gurt değdi, Göreş, Geyim basırdı ~ Çülsüz dük dük, Ak uzın, Don tutdı). Sözcük < E.T.'de ton şeklinde 'giysi, elbise, kürk' anlamında gösterilirken Uyg.T.'de tön < tön olarak uzun ünlülü şekilde verilmiştir. T(>d) ö (> o, u) N(>m). (Gülensoy 2007).

guşak: Kayış, ip veya dokunmuş kumaştan bele bağlamak için yapılan bağ, kemer, kuşak. (Guşak goydı ~ Telpek goydı, Guşak gapdı, Göreş). Kelime Gülensoy'da E.T. ve O.T.'de kurşag 'yünden bel kuşağına benzer bir nesne olup çadıra sarılır' (DLT) anlamında verilmekte; '<kur 'kuşak' +şa- 'kuşanmak' +k' açıklamasıyla gösterilmektedir (2007).

telpek: Kuzu derisinden dikilip başa giyilen giyim takke (Moncugatdı).

yağlık (ya:glık): Genellikle başa bağlamak veya başa öylesine atmak için kullanılan kare kumaş. Türkmen oyunlarında yün ve ipek yağlıktan bahsedilmektedir (Altın gabak, Göreş, Yağlıga towusmak). Gülensoy kelimenin kökenini Türkçe olarak gösterip kelimeyi 'yağlık (hık) Büyük Mendil , çevre <yağ+lık; yağlık (Çağ. ŞŞ. 295)' şeklinde açıklar (2007).

ac. *Süs unsurlarıyla ilgili nesnelere oluşan oyun araç ve gereçleri*

moncuk (mo:njuk): Kıymetli taşlardan, çiçeklerden, camdan, vs. yapılan, ipe dizilen boyuna ve saça takılan süs (Moncugatdı). Türkçenin Etimolojik Sözlüğü'nde 'E.T.'de monçuk – munçuk-munçug (EUTS, 131-312) monçuk, munçuk, (DLT) < monçuk (T.Tekin) Rasanen (V): < boyun-cuk' şeklinde açıklanmaktadır. Mo (<1,i,u) NÇ(>ş,c) U(>a,i,i,o) K(>g). (Gülensoy 2007).

yüzük: Yüzük⁸ (Keçe keçe ~ Yüzük ~ Çeke çeke, Ortaklaşma). Gülensoy, "yüzük oyunu" anlamını verdikten sonra kelimeyi O.T.'deki 'yüzük : parmağa takılan yüzük (DLT), ESK. Kıpç.'ta yüzük (terzi yüksüğü) < <yüz 'uzuv'+(ük)' açıklamalarıyla verir. Seslik değişimleri de 'Y(>c, ç, d, j, s, ş) ü (>ö, ø) [K]zük' olarak gösterir (2007).

ac. *Bitkilerle ilgili nesnelere oluşan oyun araç ve gereçleri*

çıbık (çı:bık): Ağacın ince, uzun dalları. Sopa, çubuk. Ok yay ile oynanan çocuk oyunlarında geçer. (Ok yay oyunları, At oynı). Türkçe kökenlidir: 'çubuk' <çip 'ince yumuşak dal' +(I) k (DLT); EUT çubik, çubuk, (EUTS, 88) <*çip+(u)k. Ç(Ç>ş, s) I (>i,u) B+I(>i,u) K(>g). (Gülensoy 2007).

çilik: 2. İki ucu şiş küçük dayak veya o yoksa bir küçük tahta parçası; (Çilik, Hekgal oyunu). Gülensoy kelimeyi "çelik" olarak verirken kökenini <çal-ı+k 'küçültme eki' olarak gösterir (2007).

höltek < keltek: Dayak. Çilik oyunundaki dayanın adı. 'çilik' adı da bunun için kullanılır. bk. çilik (Çilik ~ Hekgal).

pürs: Kesilmiş, uzun, kalın ağaç; düz ağaç (Altın gabak).

söwüt: İnce, uzun yapraklı, yumuşak dal, ağaç dalı, dal (Çilik ~ Hekgal, Ok-yaylı oyunlar, Küşt oynı). Kelime, 'E.T. ve O.T.'de söğüt (EUTS, 209,DLT) -söküt (DLT) <sök-(krş. süksük dağdağan)+-üt; (Çağ) söğüt, söget; MA.söğüt 'ağaç'; TT. söğüt' açıklamalarıyla verilerek ses değişimleri de 'Sü (<ö)Y[<g/ü=Ø]ÖT' şeklinde gösterilmiştir (2007).

tal: bk. söwüt (Çilik ~ Hekgal). Gülensoy, kelimeyi 'söğüt, ardıç' anlamıyla vererek E.T. ve O.T.'de 'tal, dal, yaş dal (DLT) > täl' şekillerinde kullanıldığını belirtir (2007).

tayak: Dayak, değnek, sopa (Yedi gacar oynı, Topar gaçdı). E.T. ve O.T.'de tayak (EUTS, 229) (DLT) < tay+a-k DLT tayaklan-, taya-, tayan-. (Gülensoy 2007).

⁸ "Yüzük ~ yüksük"ün farklı türleri vardır. Sadece süs unsuru olarak değil terzilik işlerinde bir iş aracı olarak da kullanıldığı bilinmektedir.

toynuk: Alt tarafından tutacak şekilde kesilen, toynağa benzer şekildeki dal. Haç şeklindeki dal (Ok yay oyunları). Kelimenin ‘toynak: At, eşek gibi tek tırnaklı hayvanların tırnağı, duynak’ kelimesi ile benzerlik ilgisi kurularak kullanıldığı düşünülmektedir. Bu kelime de ‘*tung ‘bedendeki sertlik’ +(a)k’ yapısından getirilmiştir (Gülensoy 2007).

aç. *Hayvanlarla ilgili nesnelere oluşan oyun araç ve gereçleri*

alçı: Aşığın ata binmiş gibi olan tarafı, aşığın dört tarafındaki dikey yüzlerinden biri (Ortada durmak, Aşık oyunlarında).

aşık: Büyükbaş ya da küçükbaş hayvanların aşık kemiğinden nakışlı veya nakışsız olarak yapılan oyuncak. Hayvanların arka ayak incik kemiği ile but kemiğini birleştiren, çocukların oyunda kullandıkları kemiği ve oyuncağın adı (Aşık oyunu). Eren’de gösterilmeyen kelime için Gülensoy, ‘aşık’ ve ‘alçı’ kelimelerinin kökeninin aynı olduğunu yazar: “alçı” kelimesinin kökünün Moğolca “alçu” dan geldiğini belirtir. O.T.’de aşuk (DLT) ~ Kpç.T.’de aşık <*aşu+k (T.Tekin) <*alçuk <*alçu-k “küçültme eki”. Çağ.T.’de aşuk <*alşuk şeklinde gösterilir. Türk lehçelerindeki kullanımları tabloda görülmektedir (2007).

alı: bk. eşegali maddesi (Eşegali, Eşek sürdü).

at: bk. alçı (Aşık oyunu).

çikge/jikge: Aşığın dört tarafının adlarından biri. Aşığın çukur yüzü, ‘tükge’nin tersi (Aşık oyunu).

çilik: 1. Küçük baş hayvan kemiği (Çilik, Hekgal oyunu).

çör (çö:r): Keçi ve koyun gibi hayvanların tezeği (Ok yay oyunları, İcyan ağzı, Üç böküm, Takgılatdı).

eşek: 2. Kemiğin/aşığın dört tarafını adları – çikge (4)⁹ – tükge (5)¹⁰ – eşek – at (alçı)dir (Aşık oyunu, Tänderdi, Patışa menen wezir, Molla-sopı, At çapışığı ~ Payga, Göreş). Buradaki anlamıyla olmasa da E.T. ve O.T.’de kelimenin kökeninin ‘eşgek – eşyek – eşek (DLT) <eş+(g)ek’ şeklinde gösterildiğini belirtelim. Kelimedeki ses değişiklikleri ‘E>(a, i, ä)Ş(>s) [Ş>t, d][G]E(>a, ä)K(>g)’ şeklinde gösterilmektedir (Gülensoy 2007).

gumalak: Deve, koyun, vs. tezeği (Dokuz gumalak) (Üç böküm, Taklatgı, Ok yay oyunları).

içege: İnsan ve hayvanların sindirim organlarındaki yumuşak bir tüp (Geşdek).

kenek: Nakışlı bir aşıktan içine kurşun doldurularak yapılan aşık. Aşık oyununda atılarak oynanan sığır veya deve aşığı (Aşık oyunu).

sünk ~ sünük: Kemik (Çilik ~ Hekgal, Ak sünk, Enteri menteri). Kelime, Gülensoy’da ‘sümük’ başlığı altında verilmiş, ‘E.T. ve O.T.’de süngük(g) (DLT) <süng-ük; Çağ süyek’ olarak gösterilmiştir. Kelimedeki seslik değişiklikler de ‘S(>ş) Ü(>ı, ö,u) M (NY, W,W) [<ñ]’ gösterilmiştir (Gülensoy 2007).

topaz: Büyükbaş hayvan aşığından düzeltilerek yapılan aşık (Aşık oyunu). Kelimenin kökeninin ‘top’tan geldiği açıktır. Kelime ‘to-p+(a)r’dan getirilip r>z değişmesi olduğu düşünülebilir. Topar kelimesinin anlamı Gülensoy’da ‘tepe, tümsek’ şeklinde verilmektedir (2007).

tükge: Aşığın dört yönünden dik, çıkıntılı, şişkin olan –‘cikge’nin ters tarafındaki- kısmı (Aşık oyunu).

yılanbaşı: Çölde, kumluk yerlerde bulunur. Gerçek yılan başıdır (Peçiz).

ad. Diğer tabiat unsurlarıyla ilgili nesnelere oluşan oyun araç ve gereçleri

daş (da:ş): Taş. Kaya parçası (Aşık, Beşdaş). Kelime E.T. ve O.T.’de ‘taş’ (EUT S. 227; DLT) şeklindedir. T(>d)A(>â) [<]ş. (Gülensoy 2007).

demir: Demir (Altın gabak, Ok yay oyunları, Yaranım). Gülensoy’da E.T. ve O.T.’de temür (DLT) [~ Süm. Tibira (Tuna 74) <te’mür şeklinde gösterilmekte; farklı dillerdeki ~ Moğ. temir (MBT, AT, Lessing, MTS), Redhouse’a göre Ar. temir (s. 1137) köklerine işaret edilmektedir (2007).

gavun (ga:wun): Oyunda sokak ortasına topak topak yığılan kum. (Şagal geldi).

göcek ~ göjek ~ güceç: Yaya konularak atılmak için balçıktan yapılan ve kurutulan yuvarlak, küçük kesekler/parçalar (Guk mı pañk?, Ok yay oyunları).

palçık: Balçık (Ok yay oyunları). Gülensoy kelimeyi ‘civik çamur’ anlamında vererek ‘O.T. balçık (DLT) ~ Kpç. balşık (Ettuhfe 147 b) <*bal(ı)k+(a)ç [>*balçak] =EAT. balçık (DDK II, 34); T.T.’de BALÇIK’ şeklinde açıklamaktadır (2007).

⁹ Aşığın adları.

¹⁰ Aşığın üstü.

sürpek: Dikey aşıkları belirlenmiş uzak bir mesafeden vurmak için kullanılan yuvarlak kurşun veya taş (Aşık oyunu).

toyun: Parçalanmamış, kumsuz toprak (Guk mı paşk?).

ae. Müzik aletinden oluşan oyun araç ve gereçleri

dayra: Üzerinde ham deri bulunan dairesel bir ağacın yüzeyinde çalınan enstrümantal bir çalgı. Bu kelime yerine Türkçe kökenli olmayan deprek, dep < def kelimesi de geçer (Kaşık çemçe tansı).

Türkmen Çocuk Oyunlarında Kullanılan Oyuncaklar ve Araç Gereçler Üzerine

Tarihi Türk Lehçeleri

TÜRK MEN TÜRK ÇESİ GÜNÜ MÜZ	ENEDİ LİM. COM	GADI MI TÜRK MEN	ESKİ UYGUR	CLAUSON	DLT	KARAHANLI	HAREZM-ALTIN ORDU	ÇAĞA TAY	EAT	EREN	GÜLENSOY
alçı ~ at	alçy	alçı						ālçı	alçı		alçı
alı, eşegalı, pökgi											
arkan	urgan	urgan			urk/ uruk/ip/ urgan krş. örgen	urgan	urgan < ur yapmak			urgan <urk+ (a)n	urgan
aşık	aşık	aşık	aşuk	aşuk	aşuk	aşuk	aşık	aşuk<al şuk			aşık/ aşuk/ < alçu+k
at ~ alçı											
çikge	çikge										
çakğı, çakı	çakgy		çakı								çakı
çäkmen	çäkmen							çekmen			çekmen ~ cepken
çemçe / kaşık- çemçe		çömçi / çömçe		çömçe	çömçe	çömçe, çöhek		çemçe, çömçe	çemçe, çömçe,	çemçe/ çömçe; kaşık	çömçe
çıbık	çybyk	çıbık	çubık	çıbık	çıbık	çıbık		çıbık	çubuk		Ç(ç>ş, s)I(>i U)B+I(>i,u) K(>g)
çilik ~ hekgal		çilik						çilik			çelik
çör	çör										
dal	tāl, dal	dal, tāl	tal	tal	tāl	tal	tal	tal; sögüd	tal		tal
daş – ovunçak daşlar	daş	daş	taş	taş/daş	taş	taş	taş krş. daş		taş	taş	daş/taş
demir	demir	demir, temir	tämir	temir	temür	te/ämür	temir krş. temür, timür	temür, timür, dimür	demür, demir		demi:r

dön	don	ton	tön	to:n	ton / tön	ton		ton	don	don/ton	don <*tön
dayra(lı dep)	dayra										
durluk < (tugırlı k)	durluk							turlıg			
dürre, dürrä											
eşek, eşegalı	eşek		eşgek ~ eşyek ~ eşek	eşek	eşek, eşgek, eşyek	e/äşge/ äk, eşgek	eşgek/i şgek	eşek, işek	eşek	eşek	eşek
gavun											
guma- lak	guma- lak							kuma- lak			
guşak		guşah	ķurşag		kurşag	kurşag	kuşak	kurşak - bilbag	guşak		kuşak
içege	içege	içegü	içgärü		içegü	içegü	içegü	içek	içe, içegü		
kap- çanak			kap		ka ~ ķap çanak						kap <*kā(p) çanak
keçe	keçe	keçe			keçe ~ küvüz ~ kidiz~ kiwiz	keçe	kiyiz	keçe/ki yiz	keçe, keçe küçe	keçe	keçe/ kiyiz
kenek											
kirış	kirış	kirış	kirış		kirış	kirış	kirış	kirış	kirış		kirış
mon- cuk	mon- cuq, mo:n- juk	monjuk , monjak , monşuk	mon- çuk		mon- çuk	mon- çuk	mon- cuk, mon- çuk, mun- çukçu	boncuk , mon- cuk, mıncak , minçak	mon- cuk, boncak, boncug , boncuk		bıncuk Mo(<ı,i ,u)NÇ(>ş,c)U(>a,i,i,ö)K(>g)
ok	ok	ok	ok	ok	ok	ok	ok	ok	ok		ok
palçık / palçık- tan oyun- çaklar					balçık					balçık	balçık
pökgi	pökgi	pökki			bök-, büg-, bük-, buk-	bök-					bük-
pürs	pürs										
söwüt	sögüt	sögüt	sögüt		sögüt, söküt	sögüt	sögüt	sögüd	sögüt, söget	sövüt	sögüt
sünķ	sünķ	sünük	süngük		sünük	sünük	sünük	sünēk/ süyek	sünķ, sünük	(incik) sünģi	sümük
sürpek											
tayak ~ höltek			tayak	taya:k	tayak	tayak	tayak, tayag	tayak	tayak		dayak/t ayak
telpek	telpek							telpek			
top	top		top	top	top	top		top		top	To(>u) P(>F,B)
topaz		topaz									
toynuk	toynuk	toynak	tuñak		tuyak			tuynak	tuvag	duynak	<*tung +(a)k

toyun	toyun											
tükge	tükge											
üzük	üzük (keçe)											üzük ²
yaglık	yaglyk	yaglık						yaaglık	yaglık	yaglık		yaglık
yay	yay	yay	yā	yā	yā	ya	ya, yā	yay, ya	ya, yay	yay		yay
yılanba şı	yylanba şy											yılan + başı
yorgan	yorgan	yorgan	yoğur- kan		yoğur- kan	yoğur- kan	yorgan	yavur- kan	yorgan	yorgan		yorgan
yün			yüng		yüng	yüng				yün		yün
yüp	yüp	yip	yip, ip			yip, yip	yip krş. yif	ip, yib	yüp	ip,		
yüpek						ipäk, yipek	ipäk, yipek					ipek
yüzük	yüzük	üzük, yüzük				yüzük	yüzük	yüzük	üzük, yüzük	yüzük	üzük/ yüzük	yüzük

Günümüz Türk Lehçeleri

GÜNEY-BATI TÜRK LEHÇELERİ				GÜNEY-DOĞU TÜRK LEHÇELERİ		KUZEY-BATI TÜRK LEHÇELERİ				KUZEY-DOĞU TÜRK LEHÇELERİ			ÇUVAŞ TÜRK ÇESİ
TRK M.T.	T.T.	AZ. T	GAG .T.	ÖZB. T.	UYG .T.	KZ.T .	KIR G.T.	TAT.T .	BŞK. T.	TU. T.	ALT. T.	HAK .T.	
alçı		alçı		olçı	alçı	alşı	alçı						alçı
alı, eşegalı, pökgi													
arkan	urğan		arkan	arqon	arkan	arkan	arkan	arkan	arkan		arkan		arka-*
aşık	aşık	aşığ, aşih		oshiq	aşık, oşuk	asık	aşık	aşık/ çämäy (söyägi)	sä- mäy höyä- gi		aşuk	hazih / (ayra, bab- ka, çeçük)	aşäk (aşık)
at													
cikge													
çakğı, çakı	çakı	çaggı	çakı	chaqir	çakı								
çäkme n				chak- mon	çek- men	şek- pen	çep- ken ~ çekpe n				çek- pen ~ çekpe n		
çemçe / kaşık- çemçe	- kaşı k	çöm- çä gaşık	... kaşık	cho`m -chi /cho` mich	çömü ç	şömiş	çö- müç, kaşık	çömçe/ çümëç / çümüç	sü- mis		momo jok	ha- mıs/ (hıyğ ıs) ~hazı h	çäpala (şwpala)
çıbık	çu- buk	çu- bug	çıbık/ çu- buk		çivik	şıbık	çıbık	çıbık	sıbık		çıbık	sımih	xulä (hulw), çäpäk (çwppk)
çilik ~ hekgal		çilik				şilik							
çör													

dal	dal	dal ²	dal	tol 'sögüt	tal	tal	tal	tal /tal öyänki	tal öyän ki	tal	tal	tal	xulā (hulw), yupā (yupw) / yüpē (yüpé)
daş – ovun- çak daşlar	taş	daş	taş	tosh	taş	tas	taş	taş		taş		tas	çul
dayra+ (lı dep)						doyra	doyra						
demir	dem ir	demi r	demir	temir	tömü r	temir	temir	timēr / timir	timir	demi r		timir	timēr (timēr)
don	don	don	don			ton	ton	tuni, tun		don	ton	ton	tum, tom
durlık < (tugır- lık)						tuvır- lık	tuur- duk						
eşek, eşegalı	eşek	eşşek		eshaq, eşäk	eşäk	esek	eşek	işäk	işäk		eştek		Aşak
gavun							koon üzmö y						
gumal ak						kuma -lak	kuma- lak						
guşak	kuşa k	gur- şag, gu- şag	kuşak					kuşak	ku- şak			xurça -	pişşi, pişikki, pişiki
içege				içak	içek	işek	içeği				içege	içege	aş (wş)
kap- çanak	kap ça- nak	kab ça- nag	kap			kap şanak	çöy- çök ~ çanaç					... pay- san	
keçe	keçe	keçä	keca	kigiz	kigiz	kiyiz/ kiy- giz	kiyiz	kiyiz	kē- yēz			küs	kēşşe (kēşşe)
kenek		kene k*											
kiriş		kiriş	kiriş			kiris	kiriş	kērēş	kērēş	kiriş	kiriş	kiriş	xirlü
moncu k	bon- cuk	mun- çug	bon- cuk	mun- choq	mon- çak	mon- şak	mon- çak	muyın- ça	muyı nsa	mon- çuk		mon- cuh	
ok	ok	oh	ok	o'q	ok	ok	ok	uk	uk	ok	ok	uh	
palçık / palçık- tan oyunça klar	bal- çık	pal- çığ		bal- chik		balşık	balçık	palçık	bāl- sık	mal- gaş	palgaş	pal- çah / padiğ	pilçək, pulçäk
pökgi pürs	bük-	bük-		bük-	pük-	büg-	büg-						
söwüt	sö- güt	sö- yüd	süt	sövüt	sögüt / sögät	sögüt, süyt	sögöt, tal, butak, şak	söwüt		söök	sögät	sööt	çerē xulā (xulw)
sünk		sü- mük		su-yak	sü- nek	süyek	söök	söyek	hö- yäk		söök	söök	
sürpek													

tayak ~ höltek	da- yak	da- yag	da- yak	tayâk	tayak	tayav	tayak	tayak	tayak	da- yak		tayah	
telpek		tel- peh		tel- pak	tel- pek	tel- pek	telpek						
top	top	top ¹	top	top	top	dop	top	tup	tup			top	tupâ (tupw)
topaz													
toynuk					tu- wak	tuyak			tuyak		tuy- gak	tuy- gah	
toyun							toyun *		tuyın				Tuya
tükge						tükke *	tökkö						
üzük						üzük	üzük						
yaglık	yağ- lık		yaa- lık		yag- lık	jav- lık	coo- luk	yawlık	yav- lık				çuläk (şulwk)
yây	yay	yay ²	yay	yây		jay	caa	câyâ	câyâ	yâyâ	caa	çaa, çaaca h, aya	uxâ (uhw)
yılan- başı	yı- lan + başı	ilan + başı		ilân + bâşi	jılan + bâşi	jılan + bası*	cılan + başı*	yılan + başı	yılan + başı				çêlen (şêlen) vaş
yorgan	yorg an	yorg an	yorga n			juvır- kan, jürka n	cuur- kan	yurgan, curgan	yur- ğan	coor- gan	cuur- kan		
yüñ	yün	yun	üün	yüng, cün	juñ	jün	cün	cön	yön	cüg		cüg	Şim
yüp	ip	ip	ip	ip	jip/yı p	jip	cip	cêp			cip	çip	çip (çwp), şip purçân
yüpek	ipek	ipe/ä k	ipek	ipe/äk	ipäk	jibek	cibek	cifäk	yibe/ äk			çibek	
yüzük,	yüzü k, yü- zik	üzük , üs- kük	üzük	üzük/ uzuk	üzük	jüzük, dü- zük	cüzük , cüz- dük	yözük, yözek, cözök	yö- zök	çüs- kük, yü- sük		çüs- tük	çêpê (şêrê)

3. Sonuç

Türkmen Türklerinin çocuk oyunlarında kullanılan araç gereç adlarının tespiti ile tarihi ve günümüz Türk lehçelerindeki söz varlığının karşılaştırılması sonucunda yüksek oranda benzerlikler olduğu dikkat çekmektedir. Bunun yanında belli bölgelerde bazı oyun araç gereçlerinin tarihten bugüne kullanılmasının devam ettiği ancak bazılarında bu adlandırmaların bulunmadığı da görülmektedir. Bunu birkaç sebebe bağlayabiliriz. Birincisi bu adlandırmaların o oyunların unutulması sebebiyle kaybolduğu olarak düşünülebilir. İkincisi oyunun oynanmaya devam ettiği ancak oyun araç gereçlerinin adlarında bölgedeki diğer kültürler ve toplumlarla etkileşim sebebiyle değişiklikler olduğu şeklinde yorumlanabilir. Üçüncüsü ise bu alandaki söz varlığının bütün sözlüklerde yer almaması olarak değerlendirilebilir. Türk çocuk oyunlarının tespiti kadar oyun araç gereçlerinin de tespit edilmesi yönündeki çalışmaların artması

sonucunda bu tür karşılaştırmalı çalışmaların yapılması sonucunda daha kesin sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır.

Elimizdeki malzemeden hareketle şu değerlendirmeleri yapabilir ve bazı önerilerde bulunabiliriz:

1. Söz varlığının değerlendirilmesi:

Bazı oyun araç gereçlerinin adları sadece Türkmen Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır: alı, eşegalı, at, cikge, çör, gavun, kenek, pürs, sürpek, toyun, üzük, yılanbaşı.

Asıl oyun araç gereçlerinden olan ‘ok, top ve yay’ kelimeleri tarihi ve günümüz Türk lehçelerinin hemen hepsinde kullanılmaktadır. Bu nesnelere tabii olarak da kullanılıyor olması kelimelerin her iki kullanım şekliyle de günümüze kadar kesintisiz gelmesini sağlamıştır. ‘pökgi’ kelimesinin kökeni ‘bük-’ten gelmektedir. ‘pökgi’ şekli tarihi ve günümüz Türk lehçelerinde top anlamıyla çok kullanılsa da ‘bük-’ fiil kökü hala varlığını sürdürmektedir. Burada kelimenin değişmesini kumaşların bükülerek yuvarlanmasıyla elde edilen top’un artık teknolojinin de yardımıyla üretilmesi sebebiyle kaybolduğu düşünülebilir. Bu gruptaki ‘cilik’ kelimesinin top anlamını verdiği şekli kullanımdan düşmüş görünmektedir.

Diğer oyun araç ve gereçlerine baktığımızda günlük hayatta çok kullanılan kelimelerin tarihi dönemlerden bugüne kadar bazı ses değişikliklerine uğrasa da değişmeden bütün Türk lehçelerinde kullanıldığını görmekteyiz: cepken ya da çemçe/çömçe, kap çanak, kiriş, yorgan, yüp, yüpek. Bunlardan yorgan yerine bazı lehçelerde ‘körpe’ kelimesinin kullanıldığı, bu kelimenin lehçelerin sınıflandırılmasında kullanılacak özellikler taşıdığı da görülmektedir.

Keçe, üzük ve durluk kelimeleri keçe mekanlarda yaşamını sürdüren lehçelerin söz varlığında varlığını devam ettirmektedir. Ancak diğerlerinde unutulmaya yüz tutmuştur.

Giyimle ilgili kelimelere baktığımızda ‘don, kuşak ve yağlık’ kelimelerinin de tarihi süreçten bugüne kadar varlığını sürdürdüğü ve küçük ses değişiklikleriyle kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. ‘Çekmen, cepken’ kelimesi ise yine farklı lehçe gruplarında iki farklı şekliyle kısmen de olsa kullanılmaktadır.

Süs unsurlarından kabul edilen ‘boncuk’ ve ‘yüzük’ kelimeleri de kullanılmaya devam eden kelimelerdendir. Anlamında fazla değişiklik de olmayan iki kelimedeki karşılaştığımız farklılıklar daha çok ses değişiklikleri ile ilgilidir.

Bitki adlarından oluşan oyun araç gereçlerinden çubuk, söğüt, dal, dayak kelimeleri yaygın kullanımını devam ettirmektedir. Bu grupta benzerlik yoluyla oyun araç gereci adı olarak da kullanılan toynuk kelimesi oyun alanındaki anlamını kaybetmiştir.

‘Çilik ve höltek’ kelimelerinden çilik, Türkiye’de çelik çomak oyununda çelik adıyla yaşamaktadır. Höltek kullanımdan düşmüş bir kelimedir.

Oyun araç gereçlerinde en çok kullanılan söz varlığı hayvanlarla ilgili adlardan oluşmaktadır. Bu gruptaki kelimelerin çoğu kullanılmaktadır: alçı, aşık gibi. Farklı lehçelerde kullanılan kelimelerden gumalak sınırlı bir kullanıma sahiptir. Sünk, içege, topaz gibi kelimeler de belli alanlarda hala kullanılmaktadır. Yılanbaşı kelime olarak hala kullanılan bir kelime olsa da oyun araç gereci olarak kullanılmamaktadır.

Tabiat unsurlarıyla ilgili olan taş, demir, dal, balçık kelimeleri de hala en yaygın kullandığımız kelimeler arasındadır.

Bu benzerlik oranlarına bakıldığında söz varlığının hala bütün Türk dünyasında yukarıda da belirttiğimiz alanlarda geniş ölçüde kullanıldığı görülmektedir.

2. Çocuk oyunları çocuk eğitimi, gelişimi, fiziki yapıları açısından önemli olduğu kadar tarihi, sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda da önem taşımaktadır. Bu açıdan oyunların da oyun araç gereçlerinin de incelemeleri yapılırken bu konuların göz önünde bulundurulması karşılaştırmalı çalışmaları daha sonuca ulaştırıcı hale getirecektir.

3. Çocuklar tarihi dönemlerden bugüne gelinen süreçte çoğunlukla benzer oynama biçimlerinde oyunlar oynamaktadırlar. Ancak zaman, mekan ve farklı kültürlerden etkileşimler bu yapıda kültürel değişiklikler ortaya çıkarabilmektedir. Bu değişimler ve sebepleri çocuğun kültürel yapısını ve dolayısıyla geleceğin büyüklerini oluşturacakları için toplumun kültürel yapısını etkileyen bir unsurdur. Oyunların sosyal ve kültürel, tarihi ve fiziki ortamlarda şekillendiği göz önünde bulundurularak bugüne kadar süregelen oyunlarda oyunların içerisinde geleneksel olan öğelerin yer alıp almadığı ve bu öğelerin tespiti konusu önem taşımaktadır. Burada adlarını tespit ettiğimiz oyunlara baktığımızda oyunlar diğer Türk boylarındakilerle farklılaşsalar ve değişime uğrasalar bile içlerinde geleneksel öğelerin yine de yer aldığı görülmektedir. Bu durum bizler için oyunların bugüne taşınmasında yapabileceğimiz bazı çalışmalarda yön gösterici olabilir.

a. Tarihten bugüne kadar devam eden Türk çocuk oyunlarının, oyunlardaki araç ve gereçlerin tespiti hızla yapılmalı ve bu oyunların bugüne uyum sağlaması ve çocuklarımıza öğretilmesi sağlanmalıdır. Bunun için de;

aa. Ailelerin çocuklarına bu oyunları öğretebilmeleri için unuttukları oyunları tekrar öğrenebilecekleri internet siteleri kurularak eğitimler verilebilir.

ab. Kreş ve anaokullarında çocukların fiziki olduğu kadar bilişsel faaliyetleri içinde yer alan oyun saatlerinde Türk dünyasına ait çocuk oyunları ortak oyun araç gereçleri de kullanılarak öğretilir.

ac. Belediyelerin tek hizmeti yol, su, elektrik değıldir. Belediyeler oyunların ve ortak oyun araç gereçlerinin kültürel sürekliliğı sağlayacağı gerçeğinden hareketle en azından her semte bir çocuk oyun parkı kurarak belli eğitimler eşliğinde çocuklara oyunları öğretebilir. Eğlenirken öğrenme yöntemleri ile çocukların topluma uyumlu, paylaşmayı bilen ve kültürel değerlerine sahip birer birey olarak yetişmeleri ve milli kimliklerine sahip çıkmaları sağlanabilir.

ad. Aynı sosyo-kültürel yapıyı oyunlarla edinecek olan çocukların Türk dünyasıyla kültür birliğini fark etmesi ve bunun şuurunda olması hayal edilen “Türk dünyasında birlik” fikrini belli alanlarda kendiliğinden gerçekleştirmeye vesile olacaktır. Türk insanının ortaklıklarından biri olan oyunlar ve bunların gerçekleşmesinde kullanılacak oyun araç gereçlerinin de katkısıyla yapılacak bu tür uygulamalarla çocukların sosyalleşmesi ve kültürlü birer birey olarak yetişmeleri de sağlanacaktır. Ayrıca oyun araç ve gereçleri ile ortak olan çocuk oyunlarının Türk dünyası arasında müsabakalarla yaygınlaştırılması sağlanabilir. Bu konuda kardeş okul projeleri, 23 Nisan Bayramı, vs. gibi uygulamalar uygun ortamı sağlayacaktır.

b. Gelişmeye ve yeniden yapılarak değışmeye açık bir yapısı olan çocuk oyunları içerisinde değışime en açık olanlar da şüphesiz oyun araç gereçleridir. Teknolojik imkanlarla geleneksel olarak elde yapılan oyun araç gereçlerini günümüz gelişmelerine uydurarak üretmek çok da zor olmayacaktır.

c. Oyunların ortak olanları seçilip oradaki geleneksel oyun araç ve gereçlerinin de kullanılması ile hazırlanacak “bilgisayar” (elektronik) oyunlarının hem çocuk oyunları vasıtasıyla bir birliğe doğru yol alacağı hem de ortak adlandırmalara sahip olan oyun araç gereçlerinin oyun içerisinde öğretilmesi yoluyla ortak Türkçeye doğru da hizmet edeceği unutulmamalıdır.

Asıl arzu edilen tabii ki Türk dünyası çocuk oyunlarının kataloğı ve indeksinin hazırlanması, oyun araç gereçlerinin de belirlenmesidir.

Bilginin sunulması her daim yapılsa da bu konularda harekete geçerek sunulanları hayata geçirecek bir uygulamanın da olmasını beklemek, çocuklarımızın ve büyük haritada Türk dünyasının ve bizlerin milli kültürü ve milli kimliği açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Adak Özdemir A. & Ramazan O. (2012). “Oyuncağa Çocuk, Anne ve Öğretmen Bakış Açısı”. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2(1), 2-16.
- Akdoğan Yaşar (199). *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük 1-2*, Beşir Yayınevi, İstanbul.
- Aksoy, H. (2014). “Çocuk Oyunlarının İşlevleri: Sarıkeçili Yörük Çocuk Oyunları”, *Milli Folklor*, 13(101), 265-276.
- Altaylı Seyfettin (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-III*, TDK Yay., Ankara.
- And M. (2003). *Oyun ve Bügü: Türk Kültüründe Oyun Kavramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- And Metin. (1979). “Çocuk Oyunlarımızın Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi”. *Ulusal Kültür Dergisi*, 4: 42-66.
- Arıkoğlu Ekrem, Kuular Klara (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Arıkoğlu Ekrem (2005). *Örneklili Hakasça Sözlük*, Akçağ Yay., Ankara.
- Arıkoğlu Ekrem, Alimova Cıldız, Askarova Rahat, Selçuk Bilge Kağan (2018). *Kırgızca Türkçe Sözlük I-II*, Bengü Yay., Ankara.
- Baskakov N. A. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, (Çev. İ. Kaynak, A.M. Doğru), Kültür Bak. Yay.Ankara.
- Bayram Bülent (2019). *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Begiç, H.N (2017). “Anadolu’da Yaşatılmaya Çalışılan Ahşap Oyuncak Üretimine Bir Örnek; Dedemin Oyuncakları Atölyesi”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 10(19): 15 – 26.
- Blakemore J. E. O. & Centers R. E. (2005). *Characteristics of boys’ and girls’ toys. Sex Roles*, 53, 619-633.
- Boratav, Pertev Naili (1984). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Caferoğlu Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Clauson Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, London.
- Ercilasun Ahmet, Akkoyunlu Ziyat (2014). *Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lugati’t-Türk (Giriş-Metin- Çeviri- Notlar -Dizin)*, TDK Yay., Ankara.
- Eren Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- Ergün M. (1980). “Oyun ve Oyuncak Üzerine-1”. *Milli Eğitim Dergisi*, 1(1) Haziran: 102-119.
- Gülensoy Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara.
- Huizinga, J. (2006). “Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme”, İstanbul: Ayrıntı. *Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2019(13): 101-114.
- İnan Kaya G. (2018). “Oyun, Gelişim ve Tarihsel Olarak Oyunun Eğitimdeki Yeri”. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi (UEAD)*, 2 (1): 66-78.
- Kanar Mehmet (2018). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yay., İstanbul.
- Kasapoğlu Akyol, P. & Kutlu M. M. (2020). “Kör Keçi”den “Körebe”ye: Oyun İçinde Oyun. *Antropoloji*, (39): 103-109 . DOI: 10.33613/antropolojidergisi.675915.

- Kazakistan Respublikası Medeniyet Ministrliği Til Komiteti, KR Bilim Jene Ğılım Ministrliği Ğılım Komiteti, A. Baytursınlı Atındağı Til Bilimi İnstıtutı (2011). *Kazak Edebi Tilinin Sözdigi 1-15*, Almatı.
- Ehmetyanov Rifkat, Ganiev Fuat, Nurieva Fenüze, Möhemmetdinov Rafael (2014). *Türkçe-Tatarca Sözlük*, TDK Yay., Ankara.
- Kolektif (2013). *Gadymy Türkmen Diliniň Sözlügi I-II*, Ylym, Aşgabat.
- Koyuncu F., & Bulut G.G. (2022). “Geleneksel Çocuk Oyunlarının Kültürlerarası Etkileşimi”. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12): 499-519.
- Naskali Emine Gürsoy, Duranlı Muvaffak (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara.
- Niemann Helmut. (1991). “Oyuncağın Gelişim Tarihi”, (Çev. Bekir Onur). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. Ankara. 1(24): 55-61.
- Özbekistan Respublikası Fenler Akademiyası Alişer Nevai Namidegi Til ve Edebiyat İnstıtutı (2006). *Özbek Tilining İzohli Lugati*, Taşkent.
- Özdemir, A. , Ramazan O. (2012). “Oyuncağa Çocuk, Anne ve Öğretmen Bakış Açısı”. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi – Journal of Educational Sciences Research*. E-Dergi. 2 (1) Haziran.
- Özdemir Nebi (1997). *Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Çocuk Oyunlarının Halkbilimi Açısından İncelenmesi-I*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Türk Halk Bilimi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Özdemir Nebi (2006). *Türk Çocuk Oyunları Cilt-1*. 1.Baskı, Akçağ Yay., Ankara.
- Özhan M. (2005). “Çocuk Folkloru”. *Kebikeç Dergisi*, 19(1), 225-243.
- Özşahin Murat (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- Pehlivan H. (2005). *Oyun ve öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Serbest Kamile (2019). “Divânü Lugâti’t-Türk ve Uygur Türklerinde Çocuk Oyunları”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 13: 101-114.
- Türkmenistanın Ylymlar Akademiyasy Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiyat İnstıtutı (2016). *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi I-II*, Ylym, Aşgabat.
- Ünlü Suat (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Kitabevi Yay., Konya.
- _____ (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Kitabevi Yay., Konya.
- _____ (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Kitabevi Yay., Konya.
- Yazıcı Ersoy Habibe (2010). “Başkurt Çocuk Oyunları”. *Millî Folklor*, 22(86): 75-86.
<https://enedilim.com/> (e-erişim 12.06.2022)
<https://sozluk.gov.tr/> (e-erişim 12.06.2022)